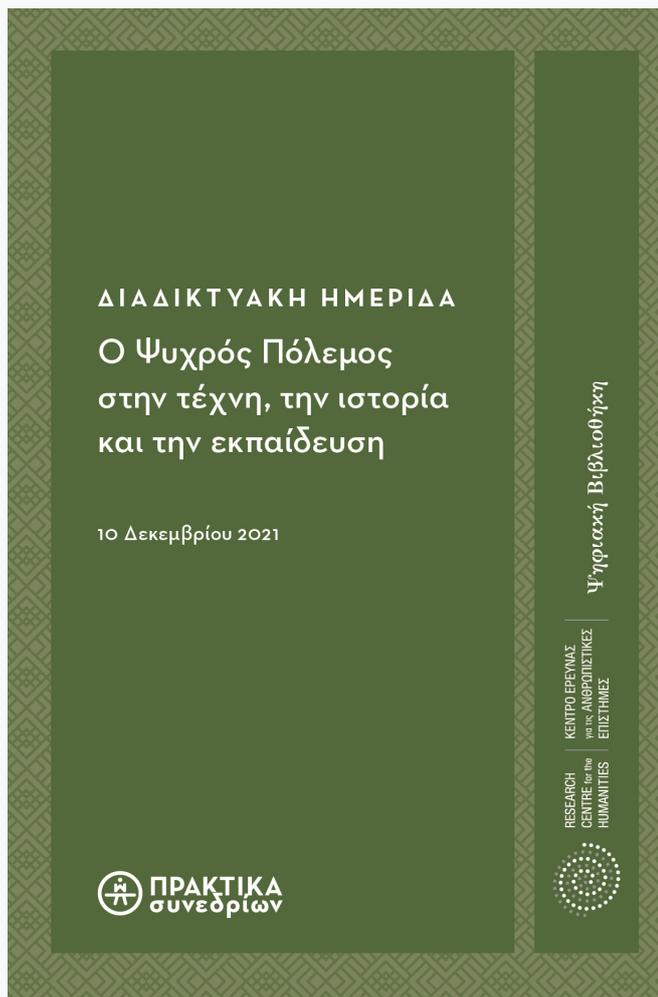

Πρακτικά Συνεδρίων

(2024)

Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση (10 Δεκεμβρίου 2021)

Ο Ψυχρός Πόλεμος σε σχολικά βιβλία ιστορίας (2021-2022) και σε πρόσφατα προγράμματα σπουδών ιστορίας

Παναγιώτης Γατσωτής

doi: [10.12681/praktika.6875](https://doi.org/10.12681/praktika.6875)

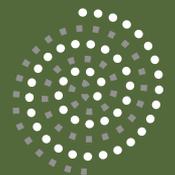
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΗΜΕΡΙΔΑ

Ο Ψυχρός Πόλεμος
στην τέχνη, την ιστορία
και την εκπαίδευση

10 Δεκεμβρίου 2021

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
συνεδρίων

RESEARCH
CENTRE for the
HUMANITIES

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ
για τις ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη

Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση (10 Δεκεμβρίου 2021)

Επιστημονική επιμέλεια: Αλέξανδρος Τενεκετζής, Άγγελος Παληκίδης

Επιστημονική σύμπραξη: Εργαστήριο Τεχνολογίας, Έρευνας & Εφαρμογών στην Εκπαίδευση,
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Παναγιώτης Γατσωτής

Ο Ψυχρός Πόλεμος σε σχολικά βιβλία ιστορίας (2021-2022) και σε πρόσφατα προγράμματα σπουδών ιστορίας

<https://doi.org/10.12681/praktika.6875>

© Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ΚΕΑΕ 2024

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΣΥΝΕΚΔΟΤΗΣ

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

(<https://e-proceedings.e-publishing.ekt.gr/index.php/praktika>)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Πελαγία Μαρκέτου

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΣΕΙΡΑΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Εύη Καλογεροπούλου

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Γιώργος Ρεγκούκος

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Αθηνά Μποζίκα

Επιστημονική Επιτροπή Ψηφιακής Βιβλιοθήκης ΚΕΑΕ

Άντα Διάλλα Καθηγήτρια Νεότερης και Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας,
Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Θεόδωρος Αραμπατζής Καθηγητής Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης,

Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ελένη Γούστη-Σταμπόγλη Ιστορικός, Εκδότρια

Καλλιρρόη Λινάρδου Επίκουρη Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης του Βυζαντίου και του Δυτικού
Μεσαίωνα, Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών

Μυρτώ Μαλούτα Επίκουρη Καθηγήτρια Ελληνικής Παπυρολογίας,

Τμήμα Αρχαιολογίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ISBN 978-618-86496-5-1

www.rchumanities.gr

Η διαδικτυακή ημερίδα «Ο Ψυχρός Πόλεμος στην τέχνη, την ιστορία και την εκπαίδευση» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «Η μνήμη του Υπαρκτού Σοσιαλισμού στη Γερμανία 30 χρόνια μετά: Η πολιτική εκθέσεων του Γερμανικού Ιστορικού Μουσείου και η διαχείριση των δημόσιων μνημείων της πρώην Ανατολικής Γερμανίας» του Αλέξανδρου Τενεκετζή, που χρηματοδοτήθηκε από το Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες (ΚΕΑΕ) για το έτος 2021.

Το συνοδευτικό υλικό του κειμένου βρίσκεται στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Κέντρου Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες, στη σειρά Πρακτικά Συνεδρίων

Ο Ψυχρός Πόλεμος σε σχολικά βιβλία ιστορίας (2021-2022) και σε πρόσφατα προγράμματα σπουδών ιστορίας

Παναγιώτης Γατσωτής

Εισαγωγικά

Η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία που ξεκίνησε την 24η Φεβρουαρίου του 2022 επανέφερε στην επικαιρότητα, με δραματικό και αδόκητο τρόπο, την ιστορία του Ψυχρού Πολέμου. Οι μνήμες του εισέβαλαν εκ νέου στη ζωή των ανθρώπων, αναζωπυρώνοντας παλιούς φόβους και ελπίδες, αναβιώνοντας παλιές αναπαραστάσεις και στερεότυπα. Μπορεί ο Ψυχρός Πόλεμος να φαινόταν «ξεπερασμένος» μετά την επανένωση της Γερμανίας το 1990, την αποσύνθεση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991 και τις τρομοκρατικές επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους το 2001, αλλά σύμφωνα με πολλούς σχολιαστές η ρωσική προσάρτηση της Κριμαίας το 2014 επανέφερε το θέμα στο προσκήνιο, προμηνύοντας κατά κάποιον τρόπο τις πρόσφατες εξελίξεις. Ίσως γι' αυτό σχετικά πρόσφατα προέκυψαν αξιόλογες μελέτες για τη διδακτική επεξεργασία του θέματος, που αναλύουν συστηματικά ποικίλες οπτικές.¹ Πρόκειται για κατεξοχήν επίμαχο θέμα, διότι η κριτική ανάλυση των αφηγημάτων περί Ψυχρού Πολέμου αναπόφευκτα εμπλέκει αξιώσεις ηγεμονίας και ισχύος στο παρόν, αφού η πολιτική βούληση, όποια κι αν είναι αυτή, ενυπάρχει σε κάθε ερμηνεία του κόσμου. Ποιος φέρει την ευθύνη για τον Ψυχρό Πόλεμο; Σε τι βαθμό συνδέονται οι δημόσιες πρακτικές μνημόνευσης του Ψυχρού Πολέμου, σε διάφορα μέρη στον κόσμο, με τις ερμηνείες της ακαδημαϊκής κοινότητας για αυτόν; Σε τι βαθμό αποκλίνουν; Πώς η

1. Konrad H. Jarausch, Christian F. Ostermann, Andreas Etges, επιμ., *The Cold War: Historiography, Memory, Representation* (Βερολίνο και Βοστώνη: De Gruyter Oldenbourg, 2017). Markus Furrer, Peter Gautschi, επιμ., *Remembering and Recounting the Cold War: Commonly Shared History?* (Σβάλμπαχ: Wochenschau Verlag, 2017). Barbara Christophe, Peter Gautschi, Robert Thorp, επιμ., *The Cold War in the Classroom: International Perspectives on Textbooks and Memory Practices* (Σαμ, Ελβετία: Palgrave Macmillan, 2019). Falk Pingel, «The Cold War in History Textbooks: A German-German, French and British Comparison», στο *The Cold War*, επιμ. Jarausch, Ostermann, Etges, 113-133. Στο Aaron Watts, «Polychronicon: The “New” Historiography of the Cold War», *Teaching History* 66 (Μάρτιος 2017): 44-45, ο συγγραφέας προτείνει τη διδακτική αξιοποίηση της συγκριτικής διερεύνησης ερμηνευτικών οπτικών, συνδέοντας έτσι την εργασία στη σχολική τάξη με τις θέσεις της πρόσφατης βιβλιογραφίας για το θέμα του Ψυχρού Πολέμου. Πρβλ. Neven Budak, Alexei Kalion-ski, επιμ., *Teaching Contemporary Southeast European History: Source Books for History Teachers*, τ. 1, *The Cold War (1944-1990)* (Θεσσαλονίκη: Center for Democracy and Reconciliation in South-Eastern Europe, 2016).

δημόσια μνήμη του Ψυχρού Πολέμου διαμόρφωσε στάσεις και διαθέσεις από τη μια και την άλλη πλευρά; Ποιες όψεις ή γεγονότα του Ψυχρού Πολέμου επιλέγονται για να προβληθούν και ποιες αποσιωπώνται; Δεν υπάρχει αμφιβολία, άλλωστε, ότι η ατομική μνήμη επηρεάζεται, συνειδητά ή ασύνειδα, από τις συλλογικές αφηγήσεις που δίνουν νόημα στο παρελθόν.

Από την άποψη των συλλογικών αφηγήσεων, ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τα σχολικά βιβλία, αλλά και τα προγράμματα σπουδών ιστορίας: από τη μια πλευρά, ως μέσα διαμόρφωσης της κοινής γνώμης και διάχυσης «επίσημων» ιστορικών αναπαραστάσεων· από την άλλη, ενδιαφέρουν συγχρόνως ως πεδία κοινωνικών αντιπαραθέσεων σε ευαίσθητα ζητήματα, καθώς κινούνται στον κοινό χώρο μεταξύ πολιτικής, ιστορικής επιστήμης και παιδαγωγικής. Η επεξεργασία –στην πραγματικότητα, η διαπραγμάτευσή τους– μέσα στη σχολική τάξη, δίνει το έναυσμα για να εκφραστούν ποικίλες κοινωνικές και ιστορικές αντιλήψεις τις οποίες κομίζουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο σχολείο, αντλώντας λεκτικό, ιδέες και αξίες από τα ποικίλα οικογενειακά και κοινωνικά περιβάλλοντα προέλευσής τους.

Το παρόν άρθρο ασχολείται με τις προσεγγίσεις του Ψυχρού Πολέμου στα σχολικά βιβλία του μαθήματος της ιστορίας (της έκτης δημοτικού, της τρίτης γυμνασίου, της πρώτης επαγγελματικού λυκείου, της τρίτης γενικού λυκείου) για το σχολικό έτος 2021-2022, καθώς και σε μερικά προγράμματα σπουδών, που επιλέχθηκαν ως μέτρο σύγκρισης: τα ελληνικά προγράμματα 2021/2015, του 2018-2019 και το πρόγραμμα του Βερολίνου-Βρανδεμβούργου για το έτος 2021-2022. Η διερεύνηση θα μπορούσε βέβαια να επεκταθεί σε εύρος, συμπεριλαμβάνοντας περισσότερα βιβλία σε βάθος χρόνου ή περισσότερα προγράμματα σπουδών από διάφορες χώρες. Θα μπορούσε, επίσης, να πλαισιωθεί από έρευνα για τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών που καλούνται να διδάξουν το ζήτημα ή από έρευνα για τη διάδραση στο πλαίσιο της σχολικής τάξης κατά τη διεξαγωγή ενός τέτοιου μαθήματος. Οι ποικίλοι περιορισμοί του συγγραφέα και ερευνητή αναπόφευκτα προσδιόρισαν τη διαμόρφωση –σε εύρος και σε βάθος– του δείγματος που αξιοποιήθηκε τελικά.

Τα βιβλία

Στο σχολικό βιβλίο του μαθήματος της ιστορίας στην έκτη τάξη του δημοτικού, διατίθεται ελάχιστος χώρος στην πραγμάτευση του Ψυχρού Πολέμου, επειδή η προσέγγιση είναι κατά μείζονα λόγο ελληνοκεντρική. Γι' αυτό και η σύγκριση που ακολουθεί αφορά κυρίως τα υπόλοιπα βιβλία.

Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, ότι οι συγγραφείς του εγχειριδίου της έκτης δημοτικού συνδέουν τον Ψυχρό Πόλεμο με την «έντονη αντιπαράθεση» μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ (κάτι που αποτελεί κοινό τόπο σε όλα τα εγχειρίδια), ενώ γίνεται αναφορά στον πόλεμο του Βιετνάμ (1961-1973).² Η ίδρυση του ΝΑΤΟ, μετά από «πρωτοβουλία των Αμερικανών», παρουσιάζεται ως «αντιστάθμισμα της Σοβιετικής Ένωσης στην Ευρώπη», χωρίς να διευκρινίζονται τα αίτια της στάσης των Σοβιετικών. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι η ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ έγινε «για να προστατεύσει την εδαφική της ακεραιότητα και να προσεγγίσει τη Δύση».³ Η έκφραση που χρησιμοποιείται («για να προστατεύσει») δηλώνει την ύπαρξη απειλής, για την οποία άλλωστε γίνεται λόγος αμέσως προηγουμένως, με τη διατύπωση «κακές σχέσεις της χώρας με τους βόρειους γείτονές της, την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία», οι οποίες «μεγάλωναν την αβεβαιότητα για τη Μακεδονία και τη Θράκη».⁴

Στο ίδιο βιβλίο, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) αποδίδεται σε «λάθη και παραλείψεις των δύο πλευρών καθώς και [σε] παρεμβάσεις των ξένων Δυνάμεων». Δεν υπάγεται ρητά στο ψυχροπολεμικό πλαίσιο, αλλά σε μια «δεκαετία αγώνων και θυσιών για την ελευθερία (1941-1949)», όπως τιτλοφορείται το οικείο ένατο κεφάλαιο.⁵ Επίσης, χαρακτηρίζεται «αδελφοκτόνος πόλεμος» και απαριθμούνται οι καταστροφικές συνέπειές του: ανθρώπινα θύματα, υλικές καταστροφές, ανεπούλωτα ψυχικά τραύματα. Μπορεί να ασκηθεί κριτική σε αυτές τις επιλογές των συγγραφέων ως προς την παρουσίαση του εμφύλιου πολέμου με όρους διχασμού και ξενικής παρέμβασης και όχι ως πολιτικής και ιδεολογικής διαμάχης. Κριτική επιδέχεται, εξάλλου, η υπαγωγή του εμφυλίου (1946-1949) στην κατηγορία των «αγώνων και θυσιών για την ελευθερία», σύμφωνα με τον τίτλο του κεφαλαίου.⁶

Ως προς τα γενικότερα σχήματα προσέγγισης του Ψυχρού Πολέμου στα τρία εξεταζόμενα βιβλία παρατηρούνται τρία σημεία. Πρώτον, οι συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γυμνασίου διακρίνουν τις ιστορικές εξελίξεις σε διεθνείς και ελληνικές, αφιερώνοντας διαδοχικά χωριστά κεφάλαια, χωρίς αυτό να μειώνει την ανάδειξη της εμπλοκής του διεθνούς παράγοντα στον ελληνικό εμφύλιο (1946-1949), ενώ συνδέουν στενά το κοινωνικοοικονομικό με το πολιτικό επίπεδο.⁷ Δεύ-

2. Ιωάννης Κολιόπουλος, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Αθανάσιος Καλλιανιώτης και Χαράλαμπος Μηνάογλου, *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Βιβλίο μαθητή. Στ' Δημοτικού* (Αθήνα: Διόφαντος, 2021), 221.

3. Στο ίδιο, 219.

4. Στο ίδιο.

5. Στο ίδιο, 212-217.

6. Στο ίδιο, 212-213.

7. Ευαγγελία Λούβη και Δημήτρης Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία Γ' Γυμνασίου* (Αθήνα: Διόφαντος, 2021).

τερον, οι συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γενικού λυκείου, από την πλευρά τους, διακρίνουν τις ιστορικές εξελίξεις της περιόδου σε χωριστά κεφάλαια: στο κεφάλαιο «Ο μεταπολεμικός κόσμος», με έμφαση περισσότερο στην πολιτική και τη διπλωματία, λιγότερο στην οικονομία και την κοινωνία, και στο «Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα».⁸ Τρίτον, οι συγγραφείς του βιβλίου της πρώτης τάξης του επαγγελματικού λυκείου υιοθετούν κατά κύριο λόγο παγκόσμια οπτική, αναδεικνύοντας τη «μεγάλη εικόνα» των εξελίξεων του μεταπολεμικού κόσμου σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ επίσης συνδέουν στενά το κοινωνικοοικονομικό με το πολιτικό επίπεδο.⁹

Ως προς τη διαπραγμάτευση του διπολισμού και το κατά πόσο αυτός παρουσιάζεται ως αγεφύρωτος, παρατηρούνται αξιόλογες αποκλίσεις. Σε αδρές γραμμές, τα βιβλία της τρίτης γυμνασίου και της πρώτης επαγγελματικού λυκείου εντοπίζουν κοινά σημεία μεταξύ των δύο συνασπισμών, κυρίως στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, των «παροχών» και του κράτους πρόνοιας, ενώ στο βιβλίο της τρίτης γενικού λυκείου χρησιμοποιείται ο όρος «σιδηρούν παραπέτασμα» και υπογραμμίζονται οι διαφορές στην πολιτική, αλλά και στην κοινωνική οργάνωση.

Ειδικότερα, οι συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γυμνασίου υποστηρίζουν ότι τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης επηρεάστηκαν, μεταξύ άλλων, από την κοινωνική πολιτική των λαϊκών δημοκρατιών της Ανατολικής Ευρώπης προκειμένου να προχωρήσουν σε «εκτεταμένες παροχές» προς τους πολίτες τους.¹⁰ Προσδιορίζουν, όμως, τον διπολισμό ως σύστημα διεθνών σχέσεων με έντονο και πολύμορφο ανταγωνισμό, ενώ αναφέρονται και στον αντικομμουνισμό-μακαρθισμό στις ΗΠΑ,¹¹ κατ' εξαίρεση σε σύγκριση με τα υπόλοιπα βιβλία. Οι συγγραφείς του βιβλίου της πρώτης επαγγελματικού λυκείου επίσης υπογραμμίζουν τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους πρόνοιας στη μη κομμουνιστική Ευρώπη, η οποία «περιόριζε τα αρνητικά στοιχεία του καπιταλισμού και αξιοποιούσε τα θετικά του σοσιαλισμού».¹² Όπως σημειώθηκε παραπάνω, πιο αγεφύρωτος παρουσιάζεται ο διπολισμός στο βιβλίο της τρίτης γενικού λυκείου με αναφορές στη «σταθερή πρόθεση της Σοβιετικής Ένωσης να επιβάλει τον έλεγχό της στην Ανατολική Ευρώπη», στο «σιδηρούν παραπέτασμα», αλλά και στις «διαφορετικές μορφές οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης», καθώς «οι ΗΠΑ ακολουθούσαν την ελεύθερη

8. Ιωάννης Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Θεόδωρος Νημάς και Χάρης Σχολινάκη-Χελιώτη, *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου (από το 1815 έως σήμερα), Γ' Γενικού Λυκείου και Γ' Εσπερινού Λυκείου Γενικής Παιδείας* (Αθήνα: Διόφαντος, 2021).

9. Θεόδωρος Κατσουλάκος, Αναστασία Κυρκίνη, Ιωάννης Μπαφούνης και Γιώργος Σμπιλίρης, *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου από το 1453 μ.Χ. έως σήμερα. Α' ΕΠΑ.Λ.* (Αθήνα: Διόφαντος, 2021).

10. Λούβη και Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, 140.

11. Στο ίδιο, 141.

12. Κατσουλάκος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, 133, 152.

οικονομία και το πολυκομματικό πολιτικό σύστημα, ενώ η ΕΣΣΔ υιοθετούσε την κρατική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και ένα μονοκομματικό πολιτικό σύστημα, βασισμένο στην παντοδυναμία του Κομμουνιστικού Κόμματος».¹³ Στο βιβλίο της τρίτης τάξης γενικού λυκείου, είναι εξάλλου αξιολογώτερη, ως ενδεικτική του προσανατολισμού των συγγραφέων, και η κατ' αποκλειστικότητα αναφορά στον Βόϊτσεχ Γιαρουζέλσκι, τον Λεχ Βαλέσα και την Αλληλεγγύη.¹⁴ Ως απόκλιση αξίζει επίσης να παρατηρηθεί η αναφορά στα βιβλία της τρίτης γυμνασίου και της πρώτης επαγγελματικού λυκείου στον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας (1990-1991). Αντίθετα, στο βιβλίο της τρίτης γενικού λυκείου υπάρχει μία αναφορά στο ίδιο θέμα, στη διδακτική ενότητα «Οι προκλήσεις του 21ου αιώνα»,¹⁵ με έμφαση στην έκλειψη της πόλωσης του Ψυχρού Πολέμου.

Ως προς τις επιλογές του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ (προέδρου της ΕΣΣΔ το 1990-1991), στα βιβλία της έκτης δημοτικού και της πρώτης επαγγελματικού λυκείου δεν υπάρχει καμία αναφορά, λόγω της αδρής προσέγγισης που υιοθετούν οι συγγραφείς τους. Αντίθετα, γίνεται λόγος στα βιβλία της τρίτης γυμνασίου και της τρίτης γενικού λυκείου. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις, οι προσεγγίσεις συγκλίνουν, καθώς αναφέρονται στον καθοριστικό ρόλο των επιλογών του Γκορμπατσόφ όσον αφορά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου (1989) και την επανένωση της Γερμανίας (1990).¹⁶

Αναζητήσαμε την κοινωνικοπολιτική διάσταση των αφηγήσεων για τον Ψυχρό Πόλεμο –των αφηγήσεων που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς στα εξεταζόμενα σχολικά βιβλία– στη χρήση των όρων «κράτος πρόνοιας» και «κινήματα αμφισβήτησης». Ο πρώτος όρος απαντά τέσσερις φορές στο βιβλίο της τρίτης γυμνασίου, αναφέρεται μία φορά ως θεμελιακό χαρακτηριστικό της μη κομμουνιστικής Ευρώπης στο βιβλίο της πρώτης επαγγελματικού λυκείου, ενώ απουσιάζει πλήρως από το βιβλίο της τρίτης γενικού λυκείου. Ο δεύτερος όρος απουσιάζει από το βιβλίο της πρώτης επαγγελματικού λυκείου λόγω της συνοπτικής προσέγγισης, απαντά όμως στο βιβλίο της τρίτης γυμνασίου. Οι συγγραφείς του συνδέουν τα «κινήματα αμφισβήτησης» με τον καταναλωτισμό των κοινωνιών της Δύσης και εντάσσουν οργανικά, στην αφήγησή τους για τον Ψυχρό Πόλεμο, την αναφορά σε αυτά. Στο βιβλίο της τρίτης γενικού λυκείου, ο ίδιος όρος απαντά δύο φορές, αλλά όχι στο πλαίσιο της βασικής αφήγησης. Απαντά, πρώτον, στο χρονολόγιο σε μορφή παραθέματος συνδεδεμένος με τον «Μάη του '68» και, δεύτερον, σε σχέση με τη «νεα-

13. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, 135, 140.

14. Στο ίδιο, 148.

15. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, 228.

16. Λούβη και Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, 147. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, 148.

νική κουλτούρα» των δεκαετιών 1960-1970, ως αντίστιξη στη «μαζική κουλτούρα», ενταγμένος στο πλαίσιο ενός διαφορετικού κεφαλαίου, που τιτλοφορείται «Πνευματικά και καλλιτεχνικά ρεύματα». Με άλλα λόγια, ενώ το πολιτισμικό και το ιδεολογικό στοιχείο ενσωματώνονται οργανικά στο αφήγημα για τον Ψυχρό Πόλεμο από τους συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γυμνασίου, οι συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γενικού λυκείου θίγουν τα «κινήματα αμφισβήτησης» σε διαφορετικό κεφάλαιο από το σχετικό με την αφήγηση για τον Ψυχρό Πόλεμο.

Ως προς τη διαπραγμάτευση του ερωτήματος κατά πόσον ήταν αναπόφευκτη η διάλυση του ανατολικού συνασπισμού, οι προσεγγίσεις των συγγραφέων των βιβλίων της τρίτης γυμνασίου και της τρίτης γενικού λυκείου συγκλίνουν ως προς την επισήμανση του καθοριστικού ρόλου που διαδραμάτισαν, αφενός, η πολιτική Γκορμπατσόφ και, αφετέρου, η αντίδραση στην πολιτική αυτή εντός της Σοβιετικής Ένωσης. Στο βιβλίο της τρίτης γυμνασίου, ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών συνδέεται ρητά με την κατάρρευση της σοβιετικής οικονομίας. Από την πλευρά τους, οι συγγραφείς του βιβλίου της πρώτης επαγγελματικού λυκείου επισημαίνουν την ταχύτατη κατάρρευση του καθεστώτος της Σοβιετικής Ένωσης και τη συνακόλουθη –εξίσου ραγδαία– κατάρρευση των δορυφόρων της.¹⁷

Ως προς τις ερωτήσεις-δραστηριότητες που προτείνουν οι συγγραφείς των εξεταζόμενων σχολικών βιβλίων σε σχέση με την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, παρατηρούνται αξιόλογες αποκλίσεις. Στο βιβλίο της τρίτης γυμνασίου αξιοποιούνται –στο πλαίσιο των προτεινόμενων δραστηριοτήτων– χάρτες, γραπτά παραθέματα, λογοτεχνικά βιβλία, κινηματογραφικές ταινίες και μουσική (τραγούδια εποχής, των Beatles).¹⁸ Διαπιστώνεται, δηλαδή, μια διαθεματική και πολυτροπική προσέγγιση. Στο βιβλίο της πρώτης επαγγελματικού λυκείου, οι συγγραφείς προτείνουν ως δραστηριότητα επεξεργασίας μία κριτική ερώτηση, που διερευνά τις συνέπειες της διάλυσης του ανατολικού συνασπισμού.¹⁹ Από την πλευρά τους, οι συγγραφείς του βιβλίου της τρίτης γενικού λυκείου προτείνουν ερωτήσεις που απαντώνται με βάση το κείμενο του βιβλίου, χωρίς ρητή παρότρυνση να αξιοποιηθούν σχετικές ιστορικές πηγές, ενώ εμμένουν στον όρο «σιδηρούν παραπέτασμα» και πλαισιώνουν την ελληνική κρίση με τον μεταπολεμικό ανταγωνισμό των νικητών του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, δηλαδή πλαισιώνουν τον ελληνικό

17. Λούβη και Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, 143, 147· Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, 148· Κατσουλάκος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, 134.

18. Λούβη και Ξιφαράς, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, 140, 143, 149.

19. «Στην υποενότητα “Η Ανατολική Ευρώπη” (σ. 134) δίνονται οι εξελίξεις στην περιοχή αυτή μετά το 1989. Σε άλλες χώρες έχουμε αθόρυβες διασπάσεις ή συνενώσεις και σε άλλες διάλυση με σφοδρές συγκρούσεις. Μπορείτε να κάνετε υποθέσεις, για να εξηγήσετε τη διαφορά;» Κατσουλάκος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου*, 140.

εμφύλιο (1946-1949) με τον Ψυχρό Πόλεμο.²⁰ Στο βιβλίο της έκτης δημοτικού δεν υπάρχουν σχετικές ερωτήσεις-δραστηριότητες λόγω της βραχύτητας με την οποία θίγεται το ζήτημα, όπως προαναφέρθηκε.

Τα προγράμματα σπουδών

Ως προς τις προσεγγίσεις του Ψυχρού Πολέμου στο πλαίσιο των προγραμμάτων σπουδών ιστορίας του 2021/2015,²¹ σε αυτό του δημοτικού δεν γίνεται καμία αναφορά στο ζήτημα, λόγω της ελληνοκεντρικής εστίασης, αν και θίγονται οι συνέπειες (τα «δεινά») του ελληνικού εμφύλιου πολέμου (1946-1949). Το πρόγραμμα σπουδών της τρίτης γυμνασίου αναφέρεται στο ζήτημα και εστιάζει στα αίτια και τις συνέπειες του Ψυχρού Πολέμου και της «κατάρρευσης» των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης. Η επιλογή και η χρήση του όρου «κατάρρευση» στους δύο από τους τρεις στόχους της διδακτικής ενότητας και στις προτεινόμενες δραστηριότητες υποδηλώνει την έμφαση που του αποδίδουν οι συντάκτες. Στο πρόγραμμα σπουδών της τρίτης γενικού λυκείου, το ζήτημα του Ψυχρού Πολέμου θίγεται σε δύο σημεία: αφενός, στη διδακτική ενότητα «Το ελληνικό ζήτημα από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο» (στη θεματική ιστορία τρίτης γενικού λυκείου, ομάδας προσανατολισμού) και, αφετέρου, στη διδακτική ενότητα «Μορφές κρατικής οργάνωσης στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους [...] Ανάπτυξη των εθνικών κρατών [...] Γερμανία» (στη θεματική ιστορία πρώτης γενικού λυκείου). Και στις δύο περιπτώσεις, η έμφαση δίνεται στο διεθνές πολιτικό, διπλωματικό και γεωστρατηγικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, καθώς και στη θέση ή τον ρόλο συγκεκριμένων κρατών σε αυτό. Το εθνικό εντάσσεται στο διεθνές πλαίσιο και διακρίνονται οι αντιθετικές οπτικές των δύο αντίπαλων συνασπισμών.

Αξίζει να σημειωθούν οι διαφορές στην προσέγγιση του Ψυχρού Πολέμου μεταξύ, αφενός, των προγραμμάτων σπουδών του 2021/2015 και, αφετέρου, των

20. Κολιόπουλος κ.ά., *Ιστορία του νεότερου και του σύγχρονου κόσμου*, 136, 138, 142, 145, 150.

21. ΦΕΚ Β' 1963/14-5-2021 (Δημοτικό), ΦΕΚ Β' 5233/11-11-2021 (Γυμνάσιο), ΦΕΚ Β' 5284/12-11-2021 (ΓΕ.Λ.). Εκτός από τον ιστότοπο του Εθνικού Τυπογραφείου (<https://www.et.gr>), μπορεί κανείς να βρει τα προγράμματα σπουδών και στον ιστότοπο του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (επίσκεψη 27 Φεβρουαρίου 2022, <https://bit.ly/33HsO18>). Κρίσιμη διαφορά μεταξύ των δύο αναρτήσεων (του Εθνικού Τυπογραφείου και του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής) είναι ότι στα ΦΕΚ για το γυμνάσιο και το γενικό λύκειο (στο Εθνικό Τυπογραφείο) δεν περιλαμβάνεται η στήλη «Ενδεικτικές δραστηριότητες», η οποία αντίθετα περιλαμβάνεται στην ανάρτηση-προδημοσίευση των προγραμμάτων σπουδών στον ιστότοπο του Ινστιτούτου. Εκτιμώ ότι η παράλειψη της στήλης δεν ακυρώνει τον κανονιστικό χαρακτήρα των «Ενδεικτικών δραστηριοτήτων» για τη διδακτική πράξη.

αποσυρθέντων προγραμμάτων του 2018-2019.²² Η ειδοποιός διαφορά είναι ότι στην πρώτη περίπτωση (2021/2015) το θέμα εντάσσεται είτε ως κρίκος στην αλυσίδα του εθνικού αφηγήματος για την πορεία του «ελληνικού ζητήματος» (τρίτη τάξη γενικού λυκείου), είτε ως περίοδος ανάπτυξης του γερμανικού εθνικού κράτους (η «επανένωση», στην πρώτη γενικού λυκείου), είτε ως στάδιο των διεθνών εξελίξεων στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα (τρίτη γυμνασίου). Αντίθετα, στη δεύτερη περίπτωση (2019), ο Ψυχρός Πόλεμος αποτελεί το διεθνές πλαίσιο (ιδιαίτερο κεφάλαιο) στο οποίο εντάσσονται, μεταξύ άλλων, η μεταπολεμική Ελλάδα, η αποαποικιοποίηση και το Κυπριακό Ζήτημα. Είναι εμφανής η δομική διαφορά ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις. Σε κάθε περίπτωση, ο χρόνος που προβλέπεται από τα προγράμματα σπουδών ιστορίας του 2021 για την επεξεργασία του θέματος είναι πολύ λιγότερος σε σύγκριση με τις προτεινόμενες 11-13 διδακτικές ώρες του προγράμματος σπουδών ιστορίας του 2019 για την πρώτη γενικού λυκείου, σε συνδυασμό με άλλες 6-8 διδακτικές ώρες για τη μεταψυχροπολεμική εποχή. Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, ότι ο Ψυχρός Πόλεμος απουσιάζει ως θέμα από το διακηρυγμένο ελληνοκεντρικό πρόγραμμα σπουδών ιστορίας του 2021/2015 για το δημοτικό (έκτη τάξη), ενώ απαντά στον τίτλο χωριστής διδακτικής ενότητας στο αντίστοιχο του 2018.

Αξίζει να συμπεριλάβουμε στη σύγκριση μια ακόμα προσέγγιση, αυτή του ισχύοντος πλαισίου προγραμμάτων σπουδών του γερμανικού κρατιδίου του Βερολίνου-Βρανδεμβούργου,²³ καθώς το ζήτημα του Ψυχρού Πολέμου κατέχει βαρύνουσα σημασία τόσο στην εθνική μνήμη της Γερμανίας όσο και στην ιστορική εκπαίδευση όλων των κρατιδίων, ιδιαίτερα όμως της πρωτεύουσας, λόγω των σχετικών με το ζήτημα τοπικών μνημείων (Τείχος του Βερολίνου, Σημείο Ελέγχου Τσάρλι, Μουσείο Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Φυλακή Στάζι, Πύλη του Βρανδεμβούργου). Εξάλλου, από ένα κατεξοχήν διεθνές ζήτημα, όπως ο Ψυχρός Πόλεμος, δεν θα έπρεπε να απουσιάζει μια ματιά στο τι συμβαίνει εκτός Ελλάδας.

Στο πλαίσιο των προγραμμάτων σπουδών του Βερολίνου-Βρανδεμβούργου, λοιπόν, ο Ψυχρός Πόλεμος αποτελεί ένα από τα δύο βασικά (υποχρεωτικά) θέματα του μαθήματος της ιστορίας για παιδιά ηλικίας 14-15 ετών (9η-10η βαθμίδα). Στο πρόγραμμα σπουδών ιστορίας του κρατιδίου του Βερολίνου-Βρανδεμβούργου, το οποίο βρίσκεται σε ισχύ από το 2015, δίνεται έμφαση στη διασαφήνιση των διαφορών μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού κόσμου, προπάντων μεταξύ της

22. Για το δημοτικό, βλ. ΦΕΚ Β' 5222/21-11-2018. Για το Γυμνάσιο, βλ. ΦΕΚ Β' 959/21-3-2019. Για την πρώτη και τη δεύτερη τάξη του γενικού λυκείου, βλ. ΦΕΚ Β' 2020/3-6-2019. Όλα τα ΦΕΚ είναι προσβάσιμα στον ιστότοπο του Εθνικού Τυπογραφείου (<http://www.et.gr>).

23. Regina Ultze, *Framework Curriculum 1-10 Compact: An Overview of the Subjects and Content taught in Berlin* (Βερολίνο, Βρανδεμβούργο: Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Familie, 2018), 34-35, επίσκεψη 27 Φεβρουαρίου 2022, <https://bit.ly/3sxLDHG>.

Δυτικής και της Ανατολικής Γερμανίας, σε επίπεδο πολιτικής οργάνωσης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τρόπων ζωής.²⁴ Αποκαλυπτικό, μάλιστα, της επιλεγμένης οπτικής είναι ότι η ενότητα του Ψυχρού Πολέμου θεωρείται ως εμβάθυνση της αμέσως προηγούμενης ενότητας που αναφέρεται στις ιστορικές διαφορές μεταξύ δημοκρατίας και δικτατορίας, δηλαδή μεταξύ των κοινοβουλευτικών δημοκρατιών και των ολοκληρωτικών καθεστώτων του Μεσοπολέμου. Έμφαση δίνεται, επίσης, στη διερεύνηση εικονιστικών και κινηματογραφικών μαρτυριών, που αποτυπώνουν τις ιστορικές διαφορές μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων κόσμων και διαμορφώνουν στο παρόν την ιστορική κουλτούρα για το επίμαχο παρελθόν. Ο «Διπολικός κόσμος μετά το 1945» αποτελεί, επίσης, ένα από τα τέσσερα βασικά θέματα του προγράμματος σπουδών ιστορίας της ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (11η-13η βαθμίδα, μαθητές και μαθήτριες 16-18 ετών) στο κρατίδιο του Βερολίνου-Βρανδεμβούργου.²⁵ Διδακτικές επισκέψεις σε τόπους μνήμης του Ψυχρού Πολέμου, συστηματική σύγκριση ιστορικών όψεων (στα πεδία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της οικονομίας, της καθημερινής ζωής, των διεθνών σχέσεων) των δύο γερμανικών κρατών που προέκυψαν στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, ανάλυση περιπτώσεων σύγκρουσης (Κορέα, Ουγγαρία, Πολωνία, Κούβα, Βιετνάμ, Τσεχοσλοβακία), ανταγωνισμός των εξοπλισμών, προσέγγιση και ύφεση, αποτύπωση όλων των παραπάνω σε ταινίες, αφίσες, φωτογραφίες κ.ά., τα οποία αναλύονται συστηματικά ώστε να αναδειχτεί η ιστορική κουλτούρα την οποία εκφράζουν ρητά ή υπόρρητα, όλα τα παραπάνω αποτελούν τα συστατικά της προτεινόμενης διδακτικής προσέγγισης στο εν λόγω πρόγραμμα σπουδών.

Συμπερασματικά

Ο Ψυχρός Πόλεμος και η ιστορία του αποτελούν ένα πολύ σημαντικό διεθνές ζήτημα που επανήλθε δραματικά στην επικαιρότητα στις αρχές του 2022. Οι προσεγγίσεις του στα σχολικά βιβλία και στα προγράμματα σπουδών ιστορίας ποικίλλουν ως προς την έμφαση που αποδίδεται σε διάφορες όψεις του, όπως για παράδειγμα στην πολιτική, την πολιτισμική ή την ιδεολογική πλευρά του, καθώς και σε επιμέρους σημεία εστίασης. Οι επιλογές συνδέονται κάθε φορά, προφανώς, με

24. Bildungsserver Berlin-Brandenburg, *Teil C Geschichte Jahrgangsstufen 7-10*, 31, επίσκεψη 27 Φεβρουαρίου 2022, <https://bit.ly/3pyYkjB>.

25. Senatsverwaltung für Bildung, Jugend und Sport Berlin, *Rahmenlehrplan für die gymnasiale Oberstufe Gymnasien Gesamtschulen mit gymnasialer Oberstufe Berufliche Gymnasien Kollegs Abendgymnasien. Geschichte* (Βερολίνο: Oktoberdruck AG, 2006), 26-27, επίσκεψη 25 Απριλίου 2024, <https://bit.ly/4daBXbx>.

ιδεολογικές αντιλήψεις και παραδοχές, αλλά και με επιστημολογικές αντιλήψεις για το πώς δομείται και λειτουργεί το μάθημα της ιστορίας στο σχολείο. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η σύγκριση με τα διεθνή δεδομένα, ιδιαίτερα το πώς προσεγγίζεται το θέμα σε χώρες που «στιγματίστηκαν» από τον Ψυχρό Πόλεμο, όπως η Γερμανία – και η Ελλάδα άλλωστε. Το δείγμα μπορεί, βέβαια, να διευρυνθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό τόσο σε εύρος χωρών όσο και σε βάθος χρόνου, ενώ ήδη υπάρχουν αξιόλογες συμβολές στη διεθνή βιβλιογραφία προς αυτή την κατεύθυνση. Αν μη τι άλλο, θα έλεγα ότι το όφελος από την κριτική εμπλοκή της ελληνικής ιστορικής εκπαίδευσης με το συγκεκριμένο θέμα είναι ότι προσφέρει την ευκαιρία αναστοχασμού για ένα κατεξοχήν διεθνές ζήτημα σε έναν βαθιά παγκοσμιοποιημένο και αλληλεξαρτώμενο κόσμο.